

TRABZON İMPARATORLUĞU TARİHÇİSİ MIKHAEL PANARETOS VE ESERİ

*Murat KEÇİŞ**

ÖZ

Bugüne kadar Trabzon İmparatorluğu'nun (1204-1461) tarihine dair bir çok eser yazılmış olmasına rağmen neredeyse tamamına yakını şu ana kadar mevcut olan tek kaynak Mikhael Panaretos'un *Kronik*'ine dayanmaktadır. Panaretos'un eseri olmasaydı Büyük Komnenosların tarihi ile ilgili pek çok şeyi bilmek mümkün olmayacaktı. XIII.-XIV. yüzyıl Trabzon tarihine ilişkin, maalesef bu kaynak eser ortaya çıkarılarak yayımlandıktan ve kullanılmaya başlandıktan sonra kronik tarzında yeni bir kaynak bulunmuş değildir. Trabzon İmparatorluğu'nun tarihi ile ilgili eksik kısımlar bu kaynak yetersizliği problemi yüzünden tamamlanamamaktadır. Dolayısıyla Panaretos tarafından verilen bilgilerin doğruluğunun tetkik edilmesi ve karşılaştırılması bu nedenle pek mümkün olamamaktadır. Biz bu makalede eldeki mevcut kaynaklar çerçevesinde Mikhael Panaretos'un tam bir biyografisini ve eserinin önemini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Trabzon İmparatorluğu, Mikhael Panaretos, Karadeniz, Bizans Kaynakları.

MICHAEL PANARETOS: THE HISTORIAN AND HIS WORK ON THE EMPIRE OF TREBIZONDE

ABSTRACT

Almost all of the works on the history of the Empire of Trebizond (1204-1461) are based on the *Chronicle* of Michael Panaretos, the only extant source on the subject. Without the work of Panaretos, much of our knowledge about the history of the Great

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MUĞLA.

Comnenians would be lost. After the discovery and publication of this source about Trebizond, which covers the period between the 13th and 15th centuries, another source of the chronicle type has never appeared. The missing parts in the history of the Empire need to be fixed but it seems very difficult because of the lack of sources. Thus, the information provided by Panaretos cannot be confirmed or compared. Our article attempts to present a full biography of Michael Panaretos by using the available sources and lay emphasis on the significance of his work on the history of Trebizond.

Keywords: The Empire of Trebizond, Michael Panaretos, Black Sea, Byzantine Sources.

1-Mikhael Panaretos'un Biyografisi¹

IV. Haçlı Seferi'nin bir neticesi olarak ortaya çıkan Trabzon İmparatorluğu'nun siyasi faaliyetleri hakkında bilgi veren en önemli tarihi kaynak Mikhael Panaretos'un eseridir.² Panaretos'un hayatı hakkında elimizde bulunan bilgiler çok az olup bunlar da tamamen yazarın eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla Panaretos'un eserinin muhtevasını ve tarihi önemini anlamak için yazarımızın biyografisini detaylı bir şekilde ortaya koymak büyük önem arz etmektedir.³

-
- 1 1958 yılında Atina'da eseri yayımlayan Lampsonides, "Yeni kaynak ya da kaynaklar bulunduğu takdirde 1204-1461 yılları arasındaki Trabzon İmparatorluğu'nun tarihinin incelenmesi bir ölçüde tamamlanmış olacaktır" demesine rağmen günümüze kadar bu tür bir eser ortaya çıkmamıştır. O. Lampsonides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou (Αρχαίον Πόντου)*, 22 (1958), s. 10-11.
 - 2 Mikhael Panaretos eserine "Trabzon İmparatorları Büyük Komnenosların Her Birinin Nasıl, Ne Zaman ve Ne Kadar Yönettikleri Hakkında (Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος Βασιλέων, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότε καὶ πόσον ἕκαστος ἐβασίλευσεν." başlığı koymasına rağmen, eserini kronik tarzında kaleme aldığı için, biz de bu makalede Mikhael Panaretos'un eserini *Kronik* olarak zikredegiz.
 - 3 Mikhael Panaretos'un biyografisi hakkında İbrahim Tellioglu tarafından 2005 yılında bir makele yayımlanmıştır. Tellioglu, Mikhael Panaretos hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Anthony A. M. Bryer tarafından yayımlanan bir makalenin (Anthony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception (Rumlar ve Türkmens: Karadeniz İstisnası)", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX (Washington 1975), pp. 113-151. [Bu makale M. Sibel Dinçel ve tarafımızdan dilmize kazandırılmış olup Belleten'in 276. (Ağustos 2012) sayısında yayımlanacaktır.]) sonuna ek olarak koyduğu *Kronik*'imizde yeralan Türklere ile ilgili bilgilerin tercümesini yeni dipnotlar eklemek suretiyle neşretmiştir. Bkz. İbrahim Tellioglu, "Panaretos Kroniğinde Türklere", *Türk Kültürü*, Eylül-Ekim (2005), s. 263-270.

Burada öncelikle cevap verilmesi gereken husus, Panaretos'un hangi dönemde yaşadığı sorusudur. Büyük Komnenoslar'ın adeta resmi tarihçisi Mikhael Panaretos'un (Μιχαήλ Πανάρετος) 1320 yılında Trabzon'da doğduğu tahmin edilmektedir.⁴ Panaretos'un doğum tarihinin hesaplanması konusunda araştırmacılar, kaynakta yeralan "6876 (1368) yılında Panaretos, 15-17 yaşlarında olan Konstantinos ve Romanos adlı iki oğlunun ölümünden dolayı gözyaşı dökmüştür" bilgisine dayanarak yaşını hesaplamaya çalışmışlardır. Mikhael Panaretos'un eserini neşreden Lambros,⁵ Panaretos'un 30 yaşında evlendiğini varsayarak, 1317 yılı civarında doğmuş olabileceğini iddia etmiştir. Ortaçağlarda Anadolu'da evlilik yaşının yaklaşık 20 yaş civarında olduğunu kabul eden Lampsides, Panaretos'un 1367 yılında 17 yaşında bir çocuğa sahip olduğundan hareket ederek yazarımızın 1330 yılı dolaylarında doğduğunu iddia etmiştir.⁶ Çünkü Panaretos 1340 yılından itibaren çok genç

-
- 4 Trabzon İmparatorluğu'nun tarihi ilmi usullere göre ilk defa Jakob Philipp Fallmerayer tarafından yazılmıştır. Bkz. Jakob Philipp Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, Münih 1827. (Yeni baskısı Amsterdam 1969). Almanca bu eser, Türk Tarih Kurumu tarafından 1934 yılında Ahmet Cevat Eren'e tercüme ettirilmiştir. A. C. Eren yaptığı çeviri, İsmail Hacıfettahoğlu ve Cellaletin Yavuz tarafından yayıma hazırlanmış olup Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Jakob Philipp Fallmerayer daha sonra ise, Trabzon İmparatorluğu'nun tarihine ait kaynakları yayımlamıştır. Jakob Philipp Fallmerayer, *Original fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Material zur Geschichte des Kaisertums Trapezunt*, Abhandlungen der Historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 3, Abt. 3, pp. 1-159 ve Bd. 4, Abt. 1, pp. 1-108, 1843-44. J. P. Fallmerayer, Trabzon ve çevresi hakkında oldukça değerli bilgiler veren seyahatname tarzındaki bir diğer eser için ise bkz. Jakob Ph. Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, çev. Hüseyin Salihoğlu, İstanbul 2002; *Chronique de Trébizonde Composée en Grec par Michel Panarete*, publiée pour la première fois, d'après un manuscrit de Venise, par M. Tafel, à la suite des opuscules d'Eustathe, en 1829 et traduite en français par M. Brosset Jeune, *Histoire du Bas-Empire*, par Lebeau, Nouvelle éd. Par M. de Saint-Martin et continuée par M. Brosset Jne, XX, 1836, s. 482-509. Trabzon Tarihine dair Hagiografyalar ise, Athanasios Papadopoulos Kerameus, tarafından Rusça olarak neşredilmiştir. Athanasios Papadopoulos Kerameus, *Sbornik Istochnikov po İstorii Trapezundskoi İmperii*, A. M. Hakkert 1965.
- 5 "Mikhael Panaretos", ed. Lampros, *Neos Hellenomnemon (Νέος Έλληνομνήμων)*, IV (1907), s. 257-295.
- 6 O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou (Αρχειον Πόντου)*, 22 (1958), s. 10; Mikhael Panaretos'un eseri, A. Hahanov tarafından 1905 yılında Moskova'da Yunanca'dan Rusça'ya tercüme edilmiştir. Bu Rusça tercüme, Enver Uzun tarafından dilimize kazandırılmış olmasına rağmen, metnin orjinal dili Yunanca'dan yapılmamış olması sebebiyle bazı hatalar içermektedir. A. Hahanov'un verdiği dipnotlar ise faydalıdır. Metnin Türkçe tercümesi için bkz. A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Trabzon 2004. Enver Uzun, Panaretos'un Hahanov tarafından yapılan tercümesine bir önsöz yazarak Trabzon Tarihi'nin önemine vurgu yapmak istemiştir. Fakat burada mütercimim bazı cümleleri anlayamamaktadır. Örneğin, "Trabzon tarihi ile ilgili en somut kayıtlar saray tarihçisi Panaret ve A. Hahanov'un ve değişik seyyahların kayıtlarında

olmasına rağmen anlattığı olayların bizzat görgü şahididir. Bu tarihlerde kendisi Büyük Komnenosların saray hizmetinde görevlidir. Fakat bahsedilen tarihte 18-20 yaşlarında ise, 1320 yılı civarında doğmuş olmalıdır. Burada 1368 yılında 15-17 yaşında olan çocukları Konstantinos ve Romanos'un yaşları üzerinde durmak gerekir. Panaretos'un çocukları, babaları orta yaşlarda iken doğmuş olabilirler ve Panaretos ailesinin ilk çocukları da olmayabilirler. O dönemde Panaretos gibi güçlü bir kişinin ve sarayda görev alan bir memurun 2 çocukla yetinmiş olması pek mümkün gözükmemektedir. Belki de Panaretos'un bu iki çocuk dışında başka çocukları da olmasına rağmen bunlardan ve eşinden bahsetmemiştir.

Araştırmacılar Mikhael Panaretos'un Trabzon'da ya da buraya çok yakın bir yerde doğduğunu ittifakla kabul etmektedirler. Panaretos'a Büyük Komnenoslar tarafından verilen unvanlar ve onların dostluğunu ve güvenini kazanmış olması bu görüşü doğrular niteliktedir. Fakat Büyük Komnenosların dostluğunu kazanmak ya da çeşitli unvanlara sahip olmak sadece Karadeniz Bölgesi'nde doğmuş olanlara has bir şey değildir. Bunun aksine Panaretos gibi pek çok tanınmış kişi ve bilim adamı Karadeniz kökenli olmasa bile imparatorların dostluğunu kazanmış ve kendilerine devlet kademelerinde yüksek unvanlar tevcih edilmiştir. Örneğin bu dönemde George Khioniades, Trabzon İmparatoru II. Aleksios (Hükümdarlığı: 1297-1330) ile çok yakın bir dostluk içerisindeydi. Bu dostluğa dayanarak Trabzon'daki astronomi okulunda dersler vermesinin yanısıra, İlhanlı Devleti'nden getirdiği ilmi eserleri de tercüme etmiştir.⁷ Trabzon'a gelerek aynı astronomi okulunda ders veren bir başka bilim adamı ve Protovestiarios (πρωτοβεστιαριος)⁸ olan Konstantinos Loukites ise Makedonyalı idi. Kendisi son olarak Andreas Livadinos'un da

dile getirilmişse de bu kayıtlarda yazarlar tamamen objektif olamamışlardır. (s. 7)" gibi anlaşılmasın bir cümle kurmuştur. Bu cümleden sanki A. Hahanov diye bir kaynak eser varmış gibi bir anlam çıkmaktadır. Oysa Hahanov, Panaretos'un eserini 1905 yılında Rusçaya tercüme eden mütercimdir. Uzun'un problemlili cümleleri bir sonraki paragrafta da karşımıza çıkmaktadır. "A. Hahanov, Panaret'in arkadaşı olarak pek çok olayın birlikte şahidi olduklarını belirtir. (s. 7)" Hahanov ile Panaretos'u çağdaş yazarlarmış gibi göstermesi ciddi anakronizmdir, düzeltilmesi gerekir.

- 7 Aynı şekilde İsaac Argyros isminde bir papaz tarafından da astronomiye ait bazı Arapça eserler Yunancaya tercüme edilmiştir. Bkz. K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, München 1897, s. 622; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1998, s. 276; Zeki Velidi Togan, "İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Air Bir Vesika", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV. Cilde Ek, (1959-1960), s. 2.
- 8 İmparatorun gardrobundan sorumlu memur. Alexander P. Kazhdan, "Protovestiarios (πρωτοβεστιαριος), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1749.

İstanbul kökenli olduğunu ve Trabzon'a gelerek Prototaboularios ve ayrıca Trabzon Kilisesinde Kartofulakos unvanı aldığını belirtmek gerekir.⁹ Böylece ne imparatorların dostluğunu kazanmak ne de unvanlar almış olmak burada Panaretos'un Karadeniz kökenli olduğunu ispatlamaz. Fakat *Kronik*'te geçen başka ifadeler Panaretos'un Karadeniz kökenli olduğunu ortaya koymaktadır. O, büyük bir ihtimalle ya Karadeniz bölgesindedi ya da en azından o kadar uzun yıllar bu bölgede yaşamıştı ki, eserini kaleme almadan önce kendisini tamamen Karadenizli hissediyordu. Eserin dil özellikleri de gerek Panaretos'un ruh dünyasını ifade etmesi açısından, gerekse bölgeyi tanıma konusundaki deneyimleri yansıtması bakımından bu iddiayı güçlendirmektedir.

Büyük Komnenoslar dönemi metinlerini incelerken Karadeniz Bölgesi'ndeki Ortaçağ dili ile ilgili bilgiler önem arz etmektedir. Gerek bölgenin diğer bir önemli tarih kaynağı olan Vazelon Manastırı kayıtları¹⁰ gerekse Panaretos'un *Kronik*'inde yazarların Karadeniz ağzını, Bizans Yunancasına yakın bir şekilde kullanmaya gayret ettikleri gözlenmektedir. Fakat her zaman bunu tam anlamıyla başardıkları söylenemez. Yine de *Kronik*'in hemen hemen her sayfasında Karadeniz bölgesine has bir takım yerel ifadeler yer almaktadır.

1363 yılından sonra Protosebastos (πρωτοσέβαστος)¹¹ ve Protonotarios (πρωτονοτάριος)¹² unvanlarını taşımış olmasından da anlaşılacağı üzere, Panaretos soylu ve eğitilmiş bir aileden gelmektedir. Ayrıca yazarımızın genç yaşta Trabzon sarayında çok önemli bir göreve gelmiş olması, iyi bir eğitim aldığını da göstermektedir.

Panaretos 1340 yılından itibaren oldukça genç yaşta olmasına rağmen Trabzon İmparatoru III. Aleksios'un (1349-1390) resmi olarak hizmetinde

9 O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou (Archieion Póntou)*, 22 (1958), s. 16-17.

10 F. I. Uspenski, Benechevithch, *Actes de Vazelon*, Leningrad 1927; Tuna Artun, *The Regestes of the Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

11 Genel olarak kabul edilen görüşe göre ilk olarak Bizans İmparatoru I. Aleksios tarafından meydana getirilen bu göreve XII. yüzyıldan itibaren imparatora oldukça yakın kimseler atanmıştır. Alexander P. Kazhdan, "Protosebastos (πρωτοσέβαστος)", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1747-1748.

12 Notaries, İmparatorun kişisel sekreteri için kullanılan bir unvandır. Kelimenin başındaki Proto, Notaries'lerin başı anlamına gelmekte olup bu göreve çok iyi eğitim almış kişiler getirilirdi. Bkz. Alexander P. Kazhdan, "Protonotarios (πρωτονοτάριος)", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1746.

çalıştığı gibi onun düzenlediği bir çok askeri sefere de bizzat katılmıştır. Trabzon İmparatorluğu'nun, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kıyısında kendisini kuşatan güçlerle yaptığı mücadelede siyasi varlığını sürdürebilmesi ve bağımsızlığını koruyabilmesi, sürekli olarak askeri seferlere ve diplomatik ilişkilere dayandığından, Mikhael Panaretos sık sık başkentten başka yerlere gitmek zorunda kalmıştır. 1351 yılında Limniya'da¹³ isyan eden Protovestiarios (πρωτοβεστιαριος)'un kardeşi Konstantinos Dorotinos ile görüşmeye giden III. Aleksios'un annesine eşlik etmiş ve ancak üç ay sonra Trabzon'a geri dönmüştür. Panaretos, 1355 yılı Kasım ayında III. Aleksios'un Kheriana'ya (Şiran-Uluşiran) karşı düzenlediği sefere bizzat imparatorun yanında katılmıştır. Sefer başarılı bir şekilde sonuçlanmış, esir ve ganimet elde edilmiştir. Akşam saatlerinde az sayıdaki Türk keşif birliği, sefere katılan Trabzon askerlerinin düzensiz bir şekilde dinlendiği bir sırada onlara hücum ederek ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu saldırı neticesinde 50 kadar asker ölmüş ve çok sayıda at da kaybolmuştur. Esir düşen Trabzon askerleri arasında Haldiya Dükü Ioannes Kabazites de bulunmaktaydı. Panaretos bu sefer sırasında atının çevikliği sayesinde son anda esir olmaktan kurtulmayı başarmış ve imparator ile beraber bir kaç gün sonra Trabzon'a sağ salim dönebilmıştır.

Panaretos Aralık 1357'de, yine İmparator III. Aleksios ile birlikte Limniya'daki Türklere karşı düzenlenen sefere katılmıştır. Seferden sonra İmparator ve beraberindeki heyet *Noel*'i Giresun'da ve daha sonra *Fota Yortusu*'nu ise Yason Burnu'nda kutlamışlardır. Üç ay süren sefer sonucunda on dört Türk hayatını kaybederken, *Kronik*'te yer alan "*sağlıklı bir şekilde Trabzon'a geri döndük*" ifadesinden Trabzon askerlerinin herhangi bir kayıp vermeden Trabzon'a geri dönmeyi başardıkları anlaşılmaktadır.

Panaretos, 1361 yılı Mayıs ayında imparator ile birlikte Sümela Manastırı'nı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında meydana gelen güneş tutulması ziyaretçileri son derece etkilemiştir. Panaretos 1362 yılında yine imparator ile birlikte Türk Emiri Hacı Emir'in Haldiya'daki kalesini gitmiş ve buradan Hacı Emir'in refakatinde karayolu ile Giresun'a geri dönmüşlerdir.

1363 Nisan ayında Logothetes (λογοθέτης)¹⁴ Iorgios ile birlikte Trabzon

13 Limniya'nın yeri tam olarak belli olmasına rağmen, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve Ünye ile Samsun arasına lokalize edilmiştir. Ayrıca Mehmet Öz, Limniya'nın Yeşilirmak Deltasında olabileceğini ifade etmiştir. Bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 22.

14 IX. ve X. yüzyıl Taktikalarında kullanılan kökeni tam olarak bilinmeyen genel bir unvandır. Tarihi süreç içerisinde farklılıklara rağmen genel anlamda özellikle bütün imparatorluk

İmparatorluğu'nun elçilik heyetinin bir üyesi olarak İstanbul'u ziyaret eden Panaretos, Bizans İmparatorluk ailesi ile temaslarda bulunduğu gibi, İstanbul Patriği ve Galata'daki Cenovalıların balyosu ile de görüşmeler yapmıştır. Bu ziyaret sırasında Bizans ile Trabzon arasında evlilik ittifakı anlaşması yapılmıştır. Trabzon'a geri dönen yazarımız kentte iki ay kaldıktan sonra, Ak-Koyunlu Kutlu Bey ile görüşmek üzere yola çıkmışsa da Eylül başlarında beliren salgın hastalık sebebiyle bu görüşmeyi gerçekleştirilemeden Trabzon'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Panaretos, 1367 yılında, imparator ve beraberindeki 2.000 kişinin üzerinde piyade ve süvarilerden oluşan askeri bir birlikle beraber Ak-Koyunlu Kutlu Bey'in yanına gitmiş ve dört gün süren görüşmelerden sonra buradan Laziki bölgesine hareket etmiştir. Bu sefere imparatorun kızı ve III. Aleksios'un Gürcü Kralı Pangratios ile evlenen kızı Anna da katılmıştır. Panaretos eserinde 1368 yılında İstanbul'a düzenlediği yolculuk hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Ancak Panaretos'un Trabzon'da bulunmadığı üç buçuk aylık süre içerisinde 17 yaşındaki büyük oğlu Romanos idrar yolları enfeksiyonu sebebiyle, 15 yaşındaki diğer oğlu Konstantinos ise 6 Ağustos tarihindeki yortuda Ayasofya sahilinde boğularak ölmüştür.

Yazarımız, 1372 yılında imparatorun kafilesi ile birlikte Laziki bölgesine tekrar sefere çıkmıştır. III. Aleksios'un damadı Pangratios'la karşılaşmasından sonra Komnenos kafilesi Vati denilen yerde kamp kurmuştur. Bu sırada Arkhont Vurelis, Trabzon İmparatoruyla görüşmek ve bağlılığını bildirmek üzere kampa gelmiştir. Daha sonra kabile, 2 kadirğa eşliğinde 40 süvari ile beraber deniz yoluyla Trabzon'a geri dönmüştür.

1376 yılında tahtın varisi Andronikos büyük bir uçurumdan aşağı düşmüş ve yarı ölü halde saraya getirildikten kısa bir süre sonra da ölmüştür. Bu olay üzerine Büyük Komnenos imparatorluk ailesi yasa boğulmuştur. Daha önce Gürcü Kralı David'in kızı ile nişanlı olan Andronikos'un ölmesi üzerine, cenazesinden sonra nişan bu kez üvey kardeşi Manuel ile yenilenmiştir.

1379 yılında Panaretos, Gürcü Prensesin de dahil olduğu heyet ile beraber tekrar Laziki'ye doğru yola çıkmış ve iki haftalık seyahatten sonra Trabzon'a geri dönmüştür. Panaretos, *Kronik*'te belirttiğine göre, Giresun'a kadar imparator III. Aleksios'a eşlik etmiştir. İmparator burada kızı Eudokia'yı Türkmen Beyi Taceddin Çelebi ile evlendirmiştir. Bu tarihten itibaren *Kronik*'te yazarın herhangi bir devlet hizmetinde yer aldığına dair bilgi

erkanının başı görevi için kullanılmıştır. Alexander P. Kazhdan, "Logothetes (λογοθέτης), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford 1991, s. 1247.

bulunmamaktadır. Eserde sadece Timur'un Anadolu seferinden “felakete sebep oldu” ifadesiyle bahsedilmiş ve Gürcü Kraliyet ailesinin esir düşmesi kayda geçilmiştir.¹⁵ Yıllarca Büyük Komnenoslara bağlı olarak sevgiyle hizmet ettiğini ifade eden yazarımızın, bunların dışında kamusal ya da özel hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Panaretos, III. Aleksios'un 1390 tarihindeki ölümünden kısa bir süre sonra muhtemelen yetmişli yaşlarında ölmüştür. Akrabaları olup olmadığı, varsa bunların kimlikleri konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Markianos kodeksinde 608 numarada ve 287A-312A varaklar arasında yer alan *Kronik*, 1204 ile 1390 yılları arasını kapsamaktadır.¹⁶ 1340-90 yılları arasındaki olayların bizzat görgü tanığı olan Mikhael Panaretos, bu dönem hakkında daha önce bahsettiği olaylara nazaran daha detaylı bilgi vermiştir. XV. yüzyılda adı bilinmeyen bir yazar tarafından yapılan ilavelerle kaynak 1390'dan 1426 yılına kadar getirilmiştir. Eserin, III. Aleksios'un 6898 yılında, yani 1390'daki ölüm haberinin kayda geçirilmesinden sonraki kısmı kronolojik açıdan düzensizdir. Gerçekten de bu ölüm olayının verilmesinden sonra *Kronik*'te 6920 (1412) yılına ait bir hadiseden söz edilmektedir ve bunun hemen akabinde 6903 (1395), 6904 (1396) ve 6935 (1426) yıllarına ait haberler yer almaktadır. III. Aleksios'un ölümünün kayda geçirilmesinden ardından *Kronik*'te açık bir kronolojik düzensizlik görülmektedir. Ayrıca bahsedilen bu dönem daha öncesiyle kıyaslandığında oldukça özet bir şekilde anlatılmıştır.¹⁷ Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Panaretos 1390'a kadar eserini kendisi kaleme almıştır.

“Trabzon İmparatorları Büyük Komnenosların Her Birinin Nasıl, Ne Zaman ve Ne Kadar Yönettikleri Hakkında (Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος Βασιλέων, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότε καὶ πόσον ἕκαστος ἐβασίλευσεν.” başlığını taşıyan eser, 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonucunda Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla Trabzon'a

15 Mikhael Panaretos'un 1390 yılı civarında öldüğü tahmin edildiğinden, bu tarihten sonraki kısımlar esere adı bilinmeyen biri tarafından XV. yüzyılda ilave edilmiştir.

16 Lampsides, imlâ hatalarının çokluğu nedeniyle, bu metnin yazarın bizzat kendi el yazması olmadığı, aksine şu ana kadar kimliği konusunda elimizde bilgi olmayan birisi tarafından kopyalandığı sonucuna varmıştır. O. Lampsides, “Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon”, *Arkheion Pontou (Αρχεῖον Πόντου)*, 22 (1958), s. 10.

17 Alice-Mary Talbot, “Panaretos, Michael”, Ed. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1569-1570; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, Berlin 1958, s. 436-437.

yerleşmesiyle başlayan yönetimleri hakkındadır. *Kronik*'in başlığı yazılış amacını ortaya koymaktadır. İmparatorların ne zaman doğduklarını, ne zaman öldüklerini, tahta ne zaman çıktıklarını, ne zaman evlendiklerini ve imparatorlukla ilgili daha birçok olay, eserin temel konularıdır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere yazarın amacı, tarihi bir eser yazmaktan ziyade sadece kendince önemli gördüğü olayları hatırlatmaktır. Bu nedenle eserde İtalyan kent devletleri ile yapılan ticari anlaşmalara değinilmemiştir. Halbuki bizzat içinde yer aldığı için bu anlaşmaları muhtemelen biliyordu. Panaretos eserini yazarken kendisinden önce yazılan ancak günümüze ulaşmamış bazı kaynakları kullanmış ya da herhangi bir şekilde öğrendiği olaylar hakkında da bilgi vermiştir. Nitekim faydalandığı eserlerden aldığı bilgiler konusunda emin olmadığı durumlarda bunu ifade etmekte ve bu yönde okuyucunun dikkatini çekmektedir.

Trabzon İmparatorluğu'nda meydana gelen evlilikler, hanedan üyelerinin ölümleri ve askeri seferler gibi devletin resmi olayları, eserin ana konularını oluşturmaktadır. Panaretos, olaylara analitik yaklaşmış, kronolojiye ve hanedan üyelerinin unvanlarına büyük önem vermiş ve zaman zaman olaylar ve kişilerle ilgili şahsi görüşlerini de ifade etmiştir. Bu açıdan eser adeta bir hanedanlık tarihidir.

Büyük Komnenosların başkenti olan ve kendisinin de "bahtiyar kent" olarak nitelediği Trabzon ile ilgili *Kronik*'te geçen ve yazarın bu kente karşı sevgisinin de bir ölçüde ifadesi olan bölümler bulunmaktadır. Metinde geçen bu pasajlar değişik sebeplerden ortaya çıkan ve büyük zararlara yolaçan yangınlarla ilgilidir. Aynı duyguyu, iç savaş nedeniyle Aziz Eugenius Manastırı'nın yanında pek çok güzel şeyin yakılıp yok edilmesinin anlatıldığı yerde de görmek mümkündür. *Kronik* metnini dikkatli bir şekilde tahlil ettiğimizde, bu kadar az sözcük ile Trabzon İmparatorları'nın seferlerini, bu seferler sırasında kullanılan güzergahları ve çok az sayıda coğrafi anlatımla bölgeyi tasvir etmesinden yazarın yöreyi çok iyi tanıdığı anlaşılmaktadır.

Eserin dili yalın ve sadedir, konuşma diline yakındır. Yazar anlatımı sırasında bazen bizzat içinde yer aldığı olayları belirtir. Ancak verdiği bilgilerin güvenilirliğini doğrulamak oldukça güçtür. *Kronik* metni incelendiğinde yazarın, mümkün olduğu kadar kısa cümleler ve bazı sıfatlar yardımıyla olayları ve kişileri anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Lampsides, Panaretos'un olayların ve kişilerin anlatımında şu detaylı bilgileri verdiğinin altını çizmiştir:

1-Metinde geçen kişilerin kökeni, kimliği ve akrabalık ilişkilerinin anlatımında,

- 2-Kişilerin hapsedilme yeri ile ilgili bilgilerde,
- 3-İnfaz edilenlerin öldürülme şekli ile ilgili tasvirlerde,
- 4-Gemilerin sayısı, türü ve milleti ile ilgili bilgilerde,
- 5-Olayların geçtiği zaman diliminin verilmesinde,

6-Askeri seferlerin yapılışı ve izlenen güzergah (Trabzon'a yönelik düşmanca seferler, başkent içinde isyancıların gerçekleştirdiği hareketler, imparatorun gerçekleştirdiği seyahatler ve savaş hareketlerinin anlatımında net bir biçimde görülmektedir.)¹⁸

Yazar, olayların sıradan bir kaydedicisi olmaktan öte anlatımında şahsi düşünce ve görüşlerini de ortaya koymaktadır. Yazarın görüş ve kanaatlerini ortaya koyduğu olaylara örnek olarak şunlar verilebilir: İlk olarak İmparatorun Haldiya'dan gerçekleştirdiği seyahat sırasında Giresun'a gidişini "iyi niyetli" bir seyahat olarak nitelemesi. Ayrıca Büyük Komnenos İorgios'un esir edilmesinin gerekçesini açıklarken de kendi görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu duruma diğer bir örnek ise Trabzon'a yakın bir yerde bulunan Türklerin Maçka'ya düzenledikleri sefere ilişkindir. Yazar, bu seferde beklenmedik bir şekilde yenilgiye uğratılmaları ve pek çok Hıristiyanın ölümünün nedeni açıklarken kişisel görüşlerini ifade etmektedir.

Panaretos'un eseri, Büyük Komnenosların tarihi için eksiksiz bir kronolojiye sahip değildir. Trabzon İmparatorluğu'nun tarihi için önemli bazı olayların Panaretos tarafından atlanmış olabileceği de söylenebilir.

2-Mikhael Panaretos ve Bizans

IV. Haçlı Seferinden sonra kurulan üç Bizans devletçliğinden biri olan Trabzon İmparatorluğu, kuruluşundan kısa bir süre sonra Bizans Devletini İstanbul'da yeniden kurmayı hedeflemiştir. Trabzon İmparatorluğu, ilk dönemlerinde Karadeniz'e hakim olma ve batıya doğru genişleme gayesiyle kararlı bir tutum sergilemiştir. Gerçekten de hem İznik İmparatorluğundan hem de Epir Despotluğundan daha çok Büyük Komnenosların kurduğu Trabzon İmparatorluğu bu görevi gerçekleştirmeye hevesliydi. Çünkü İstanbul'a uzaklığı sebebiyle Latinlerle mücadele için güç ve asker toplama imkanına sahipti. Ayrıca Karadeniz Bölgesi bu dönemde nüfus yoğunluğu açısından İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelmekteydi. XVI. yüzyılın başlarında, Trabzon ile Akçaabat (Trikomia), Maçka (Matzouka), Yomra (Gemora) ve

18 O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou (Αρχαίον Πόντου)*, 22 (1958), s. 25-27.

Sürmene'yi (Sourmaina) içine alan eski Bandanın (Askeri Bölge), 199 yerleşim bölgesinin toplam nüfusu 75.667 kişiydi. Dağlar ve vadiler dahil olmak üzere toplam 2.273 km²'lik bu alanda km.²'ye 33 kişi düşmekteydi.¹⁹ Bu sayılar, Ortaçağ satandartlarına göre olağanüstü yüksektir ve Batı Avrupa'da ancak XVIII. yüzyılda bu rakamlara ulaşılmıştır. Bölge bu konudaki özelliğini daha sonraları da korumuştur. Bu nüfus yoğunluğu Trabzon İmparatorluğu'na Bizans'ı yeniden kurmak için önemli bir avantaj sağlamıştır. Fakat Trabzon, İznik İmparatorluğu'nun etkili bir şekilde hâkimiyet tesis etmesi ve Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun siyasi birliğini sağlaması üzerine, kuruluşundan kısa bir süre sonra Bizans'ı yeniden kurma amacından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Coğrafi olarak Bizans'ın Anadolu topraklarını kontrol etmesi açısından, Trabzon İmparatorluğu daha elverişli bir pozisyonda bulunmaktaydı. Fakat daha başlangıçtan itibaren Büyük Komnenosların Bizans İmparatorluğunu yeniden kurma ve imparatorluğun devamı olma hedefinin, zaman içinde devletin resmi ideolojisindeki etkisini kaybettiği görülmektedir. İlk olarak Bizans'ın merkezine doğru olan bölgeyi ele geçirmeyi başaramamaları ve ardından Mikhael Palaiologos tarafından İstanbul'un tekrar Latinlerden geri alınması, Trabzon İmparatorluğu'nun Bizans'ı yeniden kurma isteğini tamamen ortadan kaldırmıştır.²⁰ Büyük Komnenosların nihai olarak Bizans'ı kurma amacından vazgeçmeleri, Büyük Komnenos Ioannis ile Bizans İmparatoru arasında yapılan anlaşma ile son bulmuştur.²¹ Bu anlaşmaya göre Trabzon İmparatoru, Bizans'ın sembollerini ve unvanlarını kullanmamayı kabul etmiştir. Büyük Komnenosların İznik İmparatorlarına karşı ve İznik kökenli Palaiologoslara karşı tutumu başlangıçta tamamen düşmancaydı. Fakat zaman içerisinde yaşanan gelişmelerin de sonucunda Trabzon İmparatorluğu'nun Palaiologoslara bakışını olumlu manada değiştirmiştir. Bu aşamalı olarak gerçekleşen değişimin delili, evlilik yoluyla akrabalık meydana getirilmesi

19 Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, edited by Anthony Bryer and Heath Lowry, Washington 1986, s. 57.

20 Bu konu hakkında bkz. Murat Keçiç, "XIII-XV. Yüzyıl Bizans Tarihçilerinin Trabzon İmparatorları Hakkında Kullandıkları İfadeler", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 8 (Bahar 2010), s. 9-28.

21 Trabzon İmparatorlarının Bizans'ın varisi olma iddialarından vazgeçme süreci için bkz. Sergei Karpov, "XIII-XV. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Trabzon İmparatorluğu", (Rusça) *The Black Sea Region in The Middle Ages*, Edited by. S. P. Karpov, Center of Byzantine and Black Sea Region Studies Historical Faculty, Moscow University, 1995, s. 154-164 (Bu makaleyi bizim için Rusça'dan tercüme eden Mehmet Mürselov'a teşekkür ederiz.)

politikalarında da görülebilir. Büyük Komnenoslar evlilik yoluyla ittifak politikalarını devletin 1461 yılında sona erdiği tarihe kadar sık sık uygulamışlardır.²²

Panaretos'un sarayda görev aldığı tarihlerde, İstanbul ile olan ilişkiler artık dostluk içerisinde yürümekteydi. *Kronik*'te bunun çok sayıda delili de bulunmaktadır. Yazarın, Bizans başkentinin adı geçerken bir çok kez bu kenti "müreffeh" olarak nitelemesi de bunu göstermektedir. *Kronik*'te İstanbul'dan sözedilirken daha çok halk arasında yaygın olan "Polis=Kent" kelimesi kullanılmakta ve buna "Megali=Büyük" sıfatı da eşlik etmektedir. *Kronik* metni dikkatli bir şekilde tahlil edilince Bizans'ın Panaretos üzerindeki derin etkisi açıkça görülür. Buradan yazarımızın Bizans ile ilgili olayları çok büyük bir özenle kayda geçtiğini ve ona hayranlık duyduğunu görmekteyiz.

3-Mikhael Panaretos ve Din

Panaretos'un dindar bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Olayların meydana geldiği tarihleri verirken, bu zamanlara denk düşen dini bayramları da zikretmektedir. *Kronik* yazarımız pek çok kez I. Manuel'den söz ederken onun iyi ve Tanrının hoşuna gidecek şekilde hüküm sürdüğünü belirtmekte ve bir olayı anlatırken "*Tanrının izniyle, Tanrının yardımıyla*" şeklinde ifadelere yer vermektedir. Panaretos'un dindarlığı, kendisinin de bizzat katıldığı seferleri anlatırken de ortaya çıkmaktadır. Örneğin "*Bu sefer şeytanın işbirliği ile yapıldı*" demektedir. Çünkü olayların gelişimi içerisinde Tanrının yardımı olmasaydı az kalsın kendisinin de esir düşeceğini ifade etmektedir. İki oğlunun ölümünü anlatırken Panaretos'un dindar bir Hıristiyan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde, Sümela Manastırını ziyaret ederken gerçekleşen güneş tutulması sırasında, çok büyük dualar ve yakarışlar yapıldığı görülmektedir. Yazarın Ortodoks inancına olan bağlılığı diğer şu iki olayda da görülmektedir. Bunlardan ilki "*Frenkler Kaffa kentine doğru harekete geçtiler ve üç kadırga ile daha sonra Daphnus'tan²³ Trabzon'a saldırdılar ve akabindeki deniz savaşında Tanrının izniyle zafer kazandılar.*" ifadesidir.

22 Bu konu hakkında bkz. Murat Keçiş, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 337-353.

23 Günümüzde Trabzon'un kentinin doğusundaki Meydan'ın denize açılan kısmı. Ortaçağda Daphnous limanı olarak geçmektedir. Bkz. Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Volume 10, Ashgate Variorum 2004, Harita 2: The City of Trebizond in the mid-thirteenth century.

Diğer olay ise, Bizans İmparatoru Mikhael Palaiologos'un Latinlere karşı olumlu duygularının ifade edildiği kayıttır. Burada Trabzon ile ilgili hiçbir olayın dile getirilmemesi, yazarın Latinlerle ilgili düşünceleri açısından önemlidir.

4-Kronik'in Kaynakları

Kronik'i ilk defa Sümela Manastır Kütüphanesi'nde bulan ve neşreden Fallmerayer, Bessarion'un "*Trabzon Methiyesi*" adlı eserinde yer alan bir bilgiden yola çıkarak, Büyük Komnenosların sarayında geniş bir salon bulunduğunu belirtmiş, bu salonun duvarlarının kaplı olduğu resimleri ve bu resimlerin altında bulunan tarihleri kullanarak eserini kaleme aldığını ifade etmiştir.²⁴ Fakat Fallmerayer'in bu iddiası daha sonra Lampsides tarafından eleştirilmiştir. Lampsides'e göre, Fallmerayer'in bahsettiği "Trabzon Methiyesi" adlı metnin yorumu doğru bile olsa bu duvar resimlerindeki kayıtların Panaretos'un *Kronik*'inde bahsettiği bütün bilgileri içermesi mümkün gözükmemektedir.²⁵ Şüphesiz *Kronik*'in yazarı, eserinde yer alan bilgilerin bir kısmını başka kaynaklardan da derlemiştir. Panaretos'tan önce Trabzon İmparatorluğu'nun bir tarihçisi olup olmadığını bilemiyoruz. Yazarın sarayda Protonotarios görevinde bulunması sebebiyle, sarayda bir devlet arşivi varsa, bundan istifade etmiş olma olasılığı, *Kronik*'in kaynakları konusunda bazı ipuçları vermektedir. Bu durum için O. Lampsides bazı iddialarda bulunmuştur. Trabzon tarihi üzerine çalışan Lambros, bu konu üzerine yazdığı bir makalesinde²⁶ Teonas'ın Trabzon İmparatorluğu'nun resmi tarihçisi olduğunu iddia etmiş²⁷, daha sonra onu izleyen William Miller²⁸ ve Trabzon Metropoliti Hirisantos da aynı görüşü paylaşmışlardır. Bu görüşe katılmayan O. Lampsides ise Teonas hakkında A. Papadopoulos-Kerameus'un²⁹ makalesini

-
- 24 Antony Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, s. 11.
- 25 O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, (Αρχαίον Πόντου), 22 (1958), s. 39.
- 26 S. Lambros, "Teonas, Agnostoskronografos tis Autokratourias tis Trapezountos", *Neos Hellenomnemon (Néos Ellhnoymnēmōn)*, 1 (1904) s. 191-202.
- 27 O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou* (Αρχαίον Πόντου), 22 (1958), s. 40.
- 28 William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007.
- 29 A. Papadopoulos-Kerameus, "Antiparktos kodiks Marias Basilissis tou 800 etous", *Byzantinische Zeitschrift*, 14 (1905), s. 268.

hiç dikkate almadığını belirtmiştir.³⁰

Panaretos eserini yazarken kendisinden önceki dönemler hakkında verdiği bilgilerde, başka bir yazarın metnini gözönünde bulundurmamış ise *Kronik*'i kaleme alırken devletin resmi arşivlerinden yararlanmış olabilir. Elimizdeki metin de bu fikri desteklemektedir. Aksi halde Panaretos'un, imparatorların kaç yıl hükmettiğini ve olayların hangi tarihte meydana geldiğini bilmesi oldukça zor olurdu. Eser kronolojik olarak oldukça düzenli gözükmektedir. Bu kronolojik düzen gerek yazarın doğumundan önceki olaylar için gerekse kendi dönemi için geçerlidir. Bütün bunlara Panaretos'un eserini yazma nedenini de eklemek gerekir. Panaretos'un metnine baktığımızda; tarihi olaylarla ilgili hatırladıklarını gerek kendi dönemine ilişkin olmak üzere gerekse devlet arşivinden ve diğer yazılı kaynaklardan yararlanarak kendinden önceki döneme ait hadiseleri bir tek eserde toplamak istemiştir. Fakat makalemizin başında da belirttiğimiz üzere günümüze kadar Panaretos'un dışında Trabzon İmparatorluğu'nun tarihi konusunda doğrudan bilgi veren herhangi bir eser ortaya çıkmamıştır.

Sonuç olarak, Panaretos eserinde Karadeniz Bölgesi'ndeki Hıristiyan Rumların mukadderâtı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sebeple Türkler, *Kronik*'te ancak Trabzon'la ilgili olduğu müddetçe yer alabilmiştir. Fakat XIII. ve XIV. yüzyıllar Trabzon İmparatorluğu ve Türk ilişkilerinde olduğu gibi, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk tarihinin pek çok detayını sadece bu kaynaktan öğrenebilmekteyiz. Bu açıdan eser, Anadolu Türk Tarihi kaynaklarının nispeten sınırlı olduğu XIV. yüzyılı aydınlatmada da önem arz etmektedir.

30 O. Lampsides, Dölger'in Monemvasia Metropoliti Makarios Melisenos'un eserinden türetilen sahte kopyalar hakkında yazdığı makalesinden yola çıkarak, Teonas adında bir Trabzon tarihçisinin olmadığını belirtmiştir. Bu tezini de Papadopoulos-Keraneus'un araştırmasına dayandırmaktadır. Bkz. O. Lampsides, "Mikhael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou (Αρχαίον Πόντου)*, 22 (1958), s. 40.